

aşeriyye fikhına giren bu akımın mensupları Usûliyye diye anıldı.

Bu dönemde ulemânın, toplumun uygulamayla ilgili meselelerinin çözümünde söz konusu yöntemi benimseyen fakihleri yücelttiği görülür. Meselâ Ebû Ca'fer et-Tûsî, imamın özel vekili kabul edilen sefirin veya onun gibi cuma namazını kıldırma yetkili kılınan bir fakihin bulunması halinde bu namaza katılmayı zaruri gördü; fakihlerin yargı işlerini yürütme ve had cezalarını uygulama görevlerinin olduğunu, bu sebeple zekâtın fakihlere teslim edilip onlar vasıtayla sarfedilmesinin gerektiğini söyledi. Daha sonraki dönemlerde âlimler aklî istidlâl dayalı fıkha vâkîf, doktrin ve uygulama konularında yetkili fakihlerin itibarını yüceltmeyi sürdürdü. Muhakkık el-Hillî, icthad yapan İsnâaşeriyye fakihlerinin sadece metinlerden literal anlam çıkararak neticeye ulaşmadıklarını, çoğunun icthadını ilmi esaslara dayandırıldığını belirtti. Yeğeni ve öğrencisi Allâme el-Hillî, İsnâaşeriyye bünyesinde hadis metodolojisinin vazedilmesi, hadis literatürünün araştırılarak terimlerinin ortaya konulması yolunda önemli hizmetler ifa etti. Sünnî muhaddislerin metotlarını benimseyip İsnâaşeriyye bünyesinde dirâyetü'l-hadis ilmini kuran, ana mecmualardaki hadislerin çoğunun güvenilir olmadığı göstererek aklı merkeze alan Allâme el-Hillî, Şîî fikhını yeniden düzenledi. Ca'ferî fakihleri, diğer üç kaynağın yanı sıra aklı da kullanıp icthad yöntemiyle fikhî neticelere ulaşmaya çalıştı. Böylece icthad, nakledilen bilgiyi aklî süzgeçten geçirerek imamların hukukî bir mesele hakkında verebilecekleri hükmü açıklığa kavuşturma şeklinde düşünüldü. Ortaya çıkan yeni meseleleri değerlendirme hususunda ihtiyatla amelin zorluklarına karşı büyük bir esneklik sağlandı. Her iki âlim icthadda bulunacak kimselerin Arapça'ya ve icmâa dair bilgilere vâkîf olmasını, imamlardan gelen hadisleri bilmesini, aklî delilleri kullanmada ve uygun yorumlar ortaya koymada maharet kazanmasını şart koştu; avamın usûlû'd-dinde değilse de fûrûda bir müctehidi taklit etmesinin gerektiğini belirtti. Safevîler devrinde imamın umumi vekilliği konusu ele alınıp incelendiğinde Muhakkık-ı Sâni el-Kerekî ve Şehid-i Sâni gibi Usûlîler, icthad şartlarını taşıyan fakihlerin imamın umumi vekilleri olduğunu söyledi ve toplum hayatında imam adına yetkili bulunduklarını ileri sürdü. XI. (XVII.) yüzyılda önemli İsnâaşerî beldelerindeki âlimlerin İran'a ve özellikle İsfahan'a gelmesiyle Ahbârîler'le

Usûlîler arasında büyük bir mücadele başladı. Bu uzun mücadelede taraflar kendi prensiplerinin doğruluğunu ortaya koyarken birbirlerini kıyasıya eleştirdi; sonunda Usûlîler galip geldi.

Usûlîler'in düşüncesine göre dinî hükümlerin kaynağı Kitap ve Sünnet, icmâ ve akıldır. Kitap ve Sünnet'in literal anlamları muteber olup bunlar ancak akılla anlaşılır. *Kütüb-i Erba'a* güvenilmeyecek nakilleri de ihtiva eder. Bu sebeple yalnız güvenilir Şîî râvileri vasıtasıyla imamlardan nakledilen haberler muteber sayılır. Nakil yoluyla intikal eden hükümler aklın prensiplerine aykırı düşmez. İctihadla ortaya konan hükümler zanna dayanır; kesin bilgi, Kur'an'la sünnetin sarîh metinlerinden ve huzurlarında bulunan kişilerin beyanlarına dayanılarak doğrudan imamlardan gelen nakillerden sağlanır. İmamların verdiği hükümler ferdî şartlara bağlı olup umuma uygulanmayabilir. Gaybet esnasında hükümler icthad ve fetva usullerine başvurulurak elde edilir. Bir nakle aykırı başka bir naklin bulunması halinde delillerin yine icthad yoluyla tercih edilmesi gerekir. Konuyla ilgili menedici kesin bir beyanın olmaması halinde bu tür meselelerde serbest hareket edilir. Toplumdaki insanlar müctehid ve mukallid diye iki kısma ayrılır. Mutlak müctehid dinin bütün dallarında yetişmiş kimsedir. Hüküm çıkarabilmek için önceden birçok ilmin öğrenilmesi icap eder, bunların başında usûl-i fikh gelir. Ölmüş bir merciin yahut müctehidin taklit edilmesi doğru değildir. Ancak umumi vekil konumundaki müctehide imama itaat eder gibi itaat edilmelidir. Müctehid ulaştığı neticede hata etse bile onun icthadı mânen mükâfata ulaşma vesilesidir (Semâhîcî, s. 25-36; Momen, s. 223-224).

Safevîler döneminde yaşayan Usûlîler, bir müminin çeşitli âlimler içinde kabiliyetini takdir ettiği müctehidi seçme konusunda serbest olduğunu benimsemekle birlikte mutlak veya kısmî icthadın ayrılması hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hasan b. Şehid-i Sâni, belirli konularda icthad edilmesine ve mutlak müctehidin otoritesine karşı çıkarken Bahâeddin el-Âmilî bu ayrımı mâkul karşılamıştır. Mutlak ve mukayyed icthad yöntemlerini uygulayanlarla ilgili Semâhîcî'nin verdiği bilgilere göre bu ihtilâf XI. (XVII.) yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış ve ardından şekillenmiştir. Mutlak müctehid ve mukayyed müctehid ayrımının ortadan kaldırılıp müctehidliğin kurumlaşması neticesinde Muhammed Bâkır Bihbehânî (ö. 1206/1791-92) vasıtasıyla

Usûlîler Ahbârîler'e karşı kesin zafer sağlamıştır. Din sınıfı hiyerarşisinin sonraki farklılıkları Muhammed Hasan en-Necefi ve özellikle Şeyh Murtaza el-Ensârî tarafından açıklığa kavuşturulmuş, onların katkısıyla "merci-i taklîd, hüccetü'l-İslâm, âyetullah" gibi kavramlar geliştirilmiş, nihayet aklî fikhın "velâyet-i fakih" tabirinde somutlaşan, yetkili bir fakih vasıtasıyla hükmet etme prensibi konulmuştur. Günümüz İsnâaşeriyye'si bünyesinde Ahbârîyye yok olmaya yüz tutmuştur. Usûliyye hâkim ekol haline gelmekle beraber G. Scarcia tarafından kaleme alınan bir makalede (bk. bibl.) bugün İran'daki fikhî meselelerin çözümü için Usûliyye'nin yanı sıra Ahbârîyye metodunun da kullanıldığı, ayrıca bazı modern düşüncelere de atf yapıldığı ileri sürülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Mebsût fî fikhî'l-İlmâmiyye* (nşr. M. Taki el-Keşîf), Tahrân 1387, I, 228, 233, 252; a.mlf., *en-Nihâye fî mucerredî'l-fikh ve'l-fetâvâ* (nşr. M. Taki Dânişpejûh), Tahrân 1963, s. 300-303, 337; Abdullah b. Sâlih es-Semâhîcî, *Münyetü'l-mümârisîn: el-Mes'ele'tü's-sâbi'a* (nşr. ve trc. Andrew J. Newman, BSOAS, LV/1 içinde), London 1992, s. 24-36; A'yânü's-Şî'a, I, 110-112; Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, Chicago 1984, s. 51-56, 137-144; M. Momen, *An Introduction to Shi' Islam*, New Haven-London 1985, s. 184-188, 223-224; Abbas Amanat, "In Between the Madrasa and the Marketplace: The Designation of Clerical Leadership in the Modern Shi'ism", *Authority and Political Culture Shi'ism* (ed. Said Amir Arjomand), Albany 1988, s. 98-132; Mazlum Uyar, *Şîi Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004, tür.yer.; Gianroberto Scarcia, "Intorno Alle Controversie tra Ahbârî e Uşûlî Presso Gli Imâmiti di Persia", *RSO*, XXXIII (1958), s. 211-250; "el-Ahbârîyyûn", *Dâ'iretû'l-ma'ârifî'l-İslâmiyye-ti's-Şî'iyye* (haz. Hasan el-Emîn), Beyrut 1407/1986, I, 94-96; Ahmad Kâzemî Moussavi, "Usuliyya", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World* (ed. R. C. Martin), New York 2004, II, 717-718; A. J. Newman, "Uşûliyya", *EI²* (İng.), X, 935-937.

MUSTAFA ÖZ

USÛLÜ'D-DİN

(bk. KELÂM).

USÛLÜ'D-DİN

(أصول الدين)

Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin
(ö. 429/1037-38)
kelâma dair eseri.

Eserin adı mukaddimede zikredilmekle birlikte "Bu, usûlû'd-dinden olan on beş aslı anlattığımız kitaptır" şeklindeki ifadede yer almaktadır. Eser Kütübü ve Süb-

USÛLÜ'D-DİN

kî tarafından *Kitâbü'l-Îmân ve uşûlüh* adıyla kaydedilmiştir (*Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 372; *Tabakât*, V, 140). Muhtemelen bunun sebebi müellifin, *el-Esmâ' ve ş-şifât*'ında "el-Kitâb ellezî efednâhu fî mesâ'ilî'l-îmân ve uşûlihî ve ebvâbihî ve fuşûlih" biçiminde bu kitaba atıfta bulunmasıdır (Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 177^b). Kâtib Çelebi eseri *Kitâbü'l-Uşûlî'd-dîniyye* ismiyle zikretmiş (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1392), Ziriklî, matbu *Uşûlû'd-dîn*'i kaydettikten sonra müellife *el-Îmân ve uşûlüh* adlı başka bir kitap nisbet etmiştir (*el-A'lâm*, IV, 48). Brockelmann ise Ritter'in verdiği kayıtlara dayanarak *Uşûlû'd-dîn* adını kullanmıştır (bk. bibl.). Gerçekten Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin günümüze ulaşmayan *el-Îmân ve uşûlüh* adlı bir eserinin bulunması ihtimal dahilindedir; çünkü *Uşûlû'd-dîn*'de imanı teşkil eden unsurlar tartışılırken bu konunun sadece imana tahsis edilen bir kitapta ayrıntılı biçimde ele alındığı kaydedilmektedir (s. 251, 270).

Sade bir dille kaleme alınan *Uşûlû'd-dîn* kısa bir mukaddimenin ardından on beş asla ve her asıl on beş meseleye ayrılmıştır. Mukaddimede müellif on beş aslı sıralamış, ardından re'y ve hadis ehline iman esaslarının bundan ibaret olduğunu söylemiş, eserinin 225 meseleyi kapsadığını belirtmiştir. Bağdâdî on beş asıldan her birinin başında içerdiği on beş meseleyi de zikretmiştir. *Uşûlû'd-dîn*'in muhtevasını altı bölüm halinde ele almak mümkündür. İlk bölüm birinci asıldan ibaret olup bilgi ve varlık bahislerine ayrılmıştır. Müellif burada ilmin tarifini yaptıktan sonra Sûfestâiyye'nin varlık hakkındaki olumsuz anlayışını eleştirmiş, ilmin diğer arazlar gibi müstakil bir mâna halinde âlimde bulunduğunu belirtmiş, buna karşı çıkan Dehriyye ve Mu'tezile mensuplarını tenkit etmiştir. Ardından ilimleri bölümlere ayırıp kısaca anlatmış, bilgi vasıtalarından olan beş duyuya ve akıl yoluyla bilgi edinmeye değinmiş, yine bilgi edinme yollarından birini teşkil eden haber konusunu ele alıp kısımları mütevâtîr, âhâd ve ikisi arasında yer alan müstefiz adıyla açıklamıştır. Duyu ve haber dışındaki nazarî ilimler akli istidlâl, tecrübe ve gelenekler, dinin sunduğu bilgiler ve ilham yoluyla bilinenler şeklinde bölümlenmiş, daha sonra Kitap ve Sünnet, icmâ ve kıyasa temas edilmiş, ilim veya amel gerektirmeleri açısından mütevâtîr ile âhâd haberlere dair bilgi verilmiştir. Bölümün sonunda akılla ve sadece şeriat yoluyla bilinebilecek hususlarla bunların doğuracağı dinî sorumluluk üzerinde durulmuş, dolayısıyla fet-

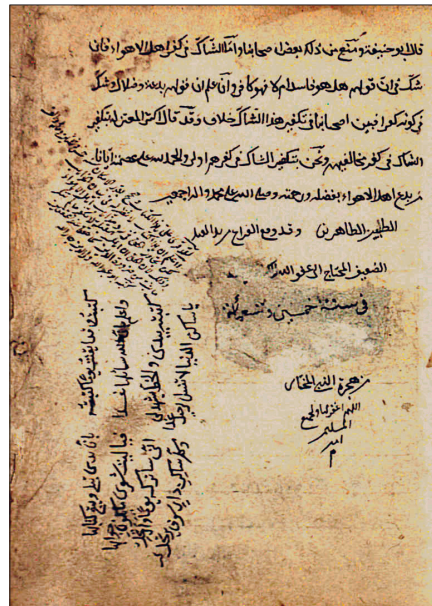
ret ehlinin âhiretteki konumuyla ilgili tartışmalara ışık tutulmuştur.

Uşûlû'd-dîn'in 2-6. asılları kelâm ilminin ulûhiyyet bahislerine dair olup kitabın üçte birini aşan bir hacme sahiptir. Burada önce cevher ve araz yoluyla âlemin yaratılmışlığının ispatına çalışılmış, bu meydana cevherlerin ve özellikle arazların varlığı, arazların kısımları, süreklilik arz etmeyişleri, cisimlerin arazlardan ayrı bulunamayışı, dolayısıyla fânî oluşu ele alınmış, arzın ve semâvâtın hareket veya sükun halinde bulunuşuna değinilmiş, bunlardan meydana gelen âlemin de fânî olduğunun kanıtlanmasına çalışılmıştır. Her yaratılmışın bir yaratıcısının bulunacağı tezinden hareketle Allah'ın varlığının ispatına girilmiştir. O'nun kadîm ve kendinden mevcut (kıyâm bi-nefsihî) olduğu belirtilmiş, selbî / tenzihî sıfatları meyanında mekân işgal etmediği, yaratılmışlara özgü acz vb. niteliklerden uzak bulunduğu ispat edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın sübûtî sıfatları kudret, ilim, hayat, irade, sem', basar ve kelâm sıralamasıyla ele alınıp ezeli oldukları belirtilmiştir. Müellif bu arada basar sıfatı münasebetiyle rû yetullah konusunu da işlemiş, ayrıca zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen "vech, ayn, yed, arş / istivâ" gibi haberî sıfatları te'vil etmiştir. Onun arş / istivânın yorumu için delil şeklinde kullandığı şiirlerin kendisinden bir asır önce yaşayan Mâtürîdî'nin bu bağlamda nakletti-

ği şiirlerle aynı oluşu dikkat çekmektedir (*Uşûlû'd-dîn*, s. 113-114; *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 111-112). Bu kısmın sonunda ilâhî isimler çeşitli yönlerden bölümlenerek incelenmiş, "Allah'ın adl ve hikmeti" başlığı altında kader meselelerine yer verilmiş, bu arada ef'âl-i ibâd, tevîd-tevellüd, hidâyet-idlâl, ecel ve rızık konuları ele alınmıştır.

Kitabın 7-10. asıllarından oluşan üçüncü bölümü nübüvvet konularına dairdir. Abdülkâhir el-Bağdâdî burada Hz. Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed'in nübüvvetlerine ayrıca yer vermiş, tafdil bahsini ele almış ve peygamberlerin ismet sıfatı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra mucize ve kerametlere dair bilgi verilmiş, Hz. Mûsâ, İsâ ve Resûl-i Ekrem'in mucizelerine değinilmiş, i'câzû'l-Kur'ân ile evliyanın kerametleri anlatılmıştır. Dokuzuncu asıl İslâm'ın rükünleri hakkında olup önce İslâm'ın şartları sayılmış, ardından kelime-i şehâdetle başlayıp namaz, zekât, oruç ve hac konusunda fikhî bilgiler verilmiştir. Cihad, muâmelât, rehin vb. meselelere temas edildikten sonra evlenme boşanma konularına, hadlere, haramlara-muhallalara, ölüm ve cenaze hükümlerine değinilmiş, akıl ve şeriat yoluyla bilinebilecek hususlarla kişinin sorumluluğu hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bölümün sonlarında mükellefiyetle emir, nehiy ve haber bahisleri ele alınmıştır. Burada mükellefiyetin mânası ve mahiyeti, kısımları, şartları,

Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *Uşûlû'd-dîn* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2076)

mükellefe vâcip olan hususlar, ilâhî emir ve nehyin ifade ettiği sonuçlar, haber ve çeşitleri, mücmel-müfesser, ef'âl-i nebî ve nesih konuları üzerinde durulmuştur.

Uşûlû'd-dîn'in dördüncü bölümü âhîret hallerine dairdir. Müellif yaratılmışların sona erişî (fenâ) hakkındaki görüşlere değindikten sonra fenânın gerçekleşme şekli, ikinci hayatın teşekkül biçimi, haşrin cismanî veya ruhanî oluşu, cennet ve cehennemnin halen bulunup bulunmadığı, ebedî azabın kimlere uygulanacağı, şefaat, havz-ı kevser, sırat, mîzan, kabir hayatı gibi meselelere kısaca temas etmiştir. Ardından iman-küfür, taat-mâsiyet meselelerine yer verilmiştir. İmanın artması-eksilmesi, imanda istisna, taklîdî iman, çocukların imanı, erginlik çağına gelmeden ölen müşrik çocukları, fetret ehli gibi konular işlendikten sonra küfrü simgeleyen davranışlara değinilmiş, taat ve mâsiyetin kısımları hakkında bilgi verilmiş, dârü'l-İslâm ile dârü'l-küfrün tanımı yapılmıştır.

İmâmet bahislerine ayrılan beşinci bölümde imâmetin gerekliliği, devlet başkanının taşıması gereken şartlar ve onun belirlenmesi üzerinde durulmuş, Resûlullah'ın vefatından sonra dört halifeye, bu münasebetle müslümanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklara temas edilmiştir. Bu arada tafdil bahsi tekrar ele alınarak peygamberlerden sonra ashâbın faziletleri mukayese edilmiş, tâbiîn tabakaları belirtilmiş, erdemli kadınların fazilet karşılaştırması yapılmıştır. Müellif kelâm ilminin önderleri kısmında Ehl-i sünnet'in ilk kelâmcısı olarak Ali b. Ebû Tâlib'in, ardından Abdullah b. Ömer'in ve başkalarının yer aldığını belirtmiş, tâbiîn kelâmcılarının ilki saydığı Ömer b. Abdülazîz'i ve diğerlerini zikretmiş, mezhep sahiplerinden Ebû Hanîfe ile Şâfiî'ye ve diğerlerine değinmiş, "kitaplarının dünyayı doldurduğu" söylediği Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'yi kaydetmiştir. Ashaptan başlamak üzere Ehl-i sünnet'in fakihlerini, Zührî'den itibaren hadisçileri, İbrâhim b. Edhem'den itibaren tasavvuf ve irşad önderlerini, Kûfiyyûn'dan Mufaddal ed-Dabbî ve Basriyyûn'dan Ebû'l-Esved ed-Düelî'den başlayarak nahiv ve lugat ehlini sıralamıştır. Kitabın beşinci bölümünde, müellif döneminde Azerbaycan, Derbend (Bâbülebvâb), Afrika'nın çeşitli bölgeleri, Endülüs, Mâverâunnehir ve Çin'deki Türkler'le diğer yerlerdeki müslüman toplumların Sünnî, ehl-i hadis, Şâfiî veya Hanefî mezheplerine bağlılıkları ifade edilmiştir.

Uşûlû'd-dîn'in son bölümü kâfirlerle bid'at ehline uygulanacak hükümler hak-

kındadır. Müellif savaş açılacak kâfirleri on beş grup halinde sıralamıştır. Bu kısım, müellifin dönemine kadar İslâm dünyasıyla ilişkisi bulunan veya İslâm âlimlerince bilinen gayr-ı İslâmî gruplar hakkında özlü bilgi içermesi bakımından önem taşımaktadır. Kendilerinden cizye alınıp can güvenlikleri sağlanacak gruplar arasında Sâbiiler, yahudiler, hristiyanlar ve Mecûsiler'den söz edilmiş, ardından fetret ehli, mürtedler, Bâtıniyye, gulât-ı Şîa, Hâriciler, Cehmiyye, Neccâriyye, Kaderiyye / Mu'tezile, Mücessime, Müşebbihe, Bekriyye ve Dirâriyye'den bahsedilmiş, ehl-i bid'atla evlenme, kestikleri hayvanın etinden yeme, iki taraf arasında miras intikali meseleleri tartışılmış, bid'at ehlinin çoğunluk halinde yaşadığı bölgelerin dârülharp veya dârü'lislâm sayılması konusuna temas edilmiştir.

Uşûlû'd-dîn, Sünnî kelâmının Eş'arî koluna ait literatür içinde Bâkîllânî ve İbn Fûrek'in teliflerinden sonra önem taşıyan bir eserdir. Plan açısından usûl-i selâse ve imâmet konusunun ardından dinler ve mezheplere yer verilmesi de Bâkîllânî'nin *et-Temhid*'i ile paralellik arz etmektedir. On beş ana konunun 225 mesele halinde işlendiği kitabın planı ve üslûbu eserin ders kitabı amacıyla kaleme alındığını düşündürmektedir. Bu arada yer yer fıkıh ve fıkıh usulü meselelerine temas edilmesi esere ayrı bir değer kazandırmıştır. *Uşûlû'd-dîn*'in Süleymaniye Kütüphanesi (Câ-rullah Efendi, nr. 2076) ve İzmir Millî Kütüphane'de (nr. 1928/5) bulunan iki nüshası tesbit edilmiştir. Basılmış nüshasında görülen "nüsha" işaretli kayıtlar Süleymaniye'deki yazmadan alınmıştır. İstanbul Dârülfünunu İlahiyat Fakültesi tarafından bu nüsha I. cilt olarak yayımlanmış (İstanbul 1346/1928), cildin kapak sayfasına müellifin hayatı, eserleri, kitabın muhtevası ve fihristleriyle ilgili bir çalışma hazırlanıp II. cilt halinde yayımlanacağı belirtilmişse de bu gerçekleşmemiştir. Eser daha sonra ofset olarak basılmıştır (Beyrut 1401/1981 [Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye]; a.y., aynı tarih [Dârü'l-âfâkî'l-cedîde]). *Uşûlû'd-dîn*, *İslâm İnanç Esasları (Uşûlû'd-dîn)* adıyla Ömer Aydın tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 2001).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Uşûlû'd-dîn*, İstanbul 1346/1928; a.mlf., *el-Esmâ' ve's-sıfât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 177b; a.mlf., *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, neşredenin önsözü, s. XXIV; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 111-112; Kütübî, *Fevâtû'l-Vefeyât*, II, 372; Sübkî, *Ṭa-*

bakât (Tanâhî), V, 140; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1392; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 667; *Hedîyyetü'l-ârifin*, I, 606; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 48, 173; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 637, 638; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-Baḥşî'l-İlmî*, Cidde 1403/1983, s. 284; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, I/1, s. 215; H. Ritter, "Philologica III. Muhammedanische Häresiographien", *Beiträge zur Erschließung der Arabischen Handschriften in Istanbul und Anatolien* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1986, II, 29; Muhammed Aruçi, *'Abdülkâhir el-Bağdâdî ve el-Esmâ' ve's-sıfât Adlı Eseri* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 38-39; Arapça bölümünün önsözü, s. 47-48; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, I, 194; M. C. Meşkûr, "Ebû Mansûr 'Abdülkâhir b. Ṭâhir Bağdâdî", *Neşriyye-i Dânişgide-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, VI/1, Tebrîz, ts., s. 290; Şerafeddin Gölcük, "Abdül-Kâhir Bağdâdî", *İİFD*, sy. 3 (1979), s. 79-82; Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, "Uşûlû'd-dîn li-'Abdülkâhir el-Bağdâdî", *Tî*, VI, 292-306; J. van Ess, "Bağdâdî 'Abd-al-Qâher", *Elr.*, III, 409; Nehle el-Hımsî, "el-Bağdâdî ('Abdülkâhir)", *el-Mevsû'atü'l-'Arabîyye*, Dimaşk 2002, V, 204.

MUHAMMED ARUÇI

USÛLÜ'd-DİN (أصول الدين)

Ebû'l-Yûser el-Pezdevî'nin
(ö. 493/1100)
kelâma dair eseri.

Müellifin notuna göre 481 (1088) yılında tamamlanmıştır. Hacimleri yarım sayfa ile on altı sayfa arasında değişen doksan altı babdan (mesele) meydana gelir. Muhteva, klasik kelâm kitaplarının planına uygun şekilde üç temel esas (usûl-i selâse) üzerine kurulmuş olup baş tarafta varlık ve bilgi bahislerine, sonda imâmet konusuna yer verilmiştir. *Uşûlû'd-dîn*'in muhtevasını mukaddime ile girişten sonra dört bölüm halinde bir ekle beraber tanıtmak mümkündür. Müellif mukaddime de tevhid ilmi alanında İslâm filozofları, Mu'tezile ve Mücessime tarafından yazılan bazı eserleri incelediğini belirtir; bunların kişiyi tehlikeli düşüncelere sevkettiğini, inancı zaafa uğrattığını, bid'atlara düşürdüğünü söyler ve bu tür eserleri okumamayı öğütler. İbn Küllâb ve Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin çalışmalarına temas ederek yanlış noktalarını bilmek şartıyla bu tür eserlerden de faydalanılabileceğini kaydeder. Daha sonra "imam ve zâhid" Ebû Mansûr el-Matûrîdî'nin kaleme aldığı *Kitâbü't-Tevhîd*'de anlaşılması zor yerler, gereksiz bazı uzatmalar ve tertibinde düzensizlik bulunduğundan kendisinin bu eseri yazmaya gerek duyduğunu söyler. Döneminde kendi ülkesinde bir taraftan dalâlet ve bid'at ehlinin bulunması, diğer taraftan Hanefî fa-